

Ијан Шо (ур.),
Оксфордска историја старог Египта.
Београд: Слио, 2004. 749 страна.

Прво, тврдо повезано издање *The Oxford History of Ancient Egypt*, појавило се у Оксфорду 2000, у издању куће *Oxford University Press*.¹ Меко повезано издање, изашло је 2002. (чини се да је српски превод рађен по њему), а такође меко повезано издање, али мањег формата и са мањим бројем илустрација, без колора, изашло је 2003. Уредник, са докторатом Кембрица, Ијан Шо (Ian Shaw), познат нам је као коаутор (*The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*) и коедитор захтевнијих дела (*Ancient Egyptian Materials and Technology*).

Захваљујући београдској издавачкој кући Слио и уредници њене библиотеке Полис, Смиљи Марјановић-Душанић, добили смо, релативно брзо када су оваква дела у питању, српско издање Оксфордске историје старог Египта. Озбиљна и референтна савремена светска дела у домену египатске археологије и историје, односно египтологије, којима несумњиво припада и ова књига, изванредно су ретка на нашем говорном подручју, те стога овај смели издавачки избор заслужује безрезервну похвалу.

Књига (ISBN 86-7102-137-8) је урађена у тврдом повезу и по формату је нешто мања од оригиналне публикације, што је компензовано повећаним бројем страна српског издања. Састоји се од петнаест поглавља са више од 150 илустрација (мапе, планови, цртежи, црно-беле и колор фотографије), критичке библиографије (нажалост, лоше решене и у озбиљније сврхе практично неупотребљиве и у оригиналном издању), глосара са око 80 укратко датих одредница, хронологије, извора илустрација, списка мапа и планова, списка сарадника, списка фотографија у колору, поговора В. Васиљевић (која је уједно и рецензент) под насловом „Уз српско издање Оксфордске историје старог Египта”, и индекса.

¹ Приказ књиге, не посебно студиозан, дао је Р. Спенсер у *Egyptian Archaeology* 18 (2001): 42.

Прво поглавље – Увод: Хронологије и културне промене у Египту – које је писао Ијан Шо, говори нам о коришћењу различитих могућности датовања, од радиокарбон методе, преко промена у материјалној култури, до астрономије, у формирању хронологије Египта, о улози не увек тако подударних писаних извора (Камен из Палерма, Торински папирус, листе краљева, фрагментовани преписи Манетона и сл.), као и о проблематици сувладарства, краљевској титулатури, варљивом утиску континуитета и отвореним питањима културног и политичког аспекта постојеће хронолошке поделе. Критичка библиографија сваког засебног поглавља дата је на крају књиге, без позивања на конкретну референцу приликом изношења податка у самом тексту, што кориснику навиклом на тзв. Харвард систем референци, или чак и на класичан систем напомена, не даје могућност брзе и прецизне провере или продубљивања изворне информације у примарној литератури.

Другим поглављем – Праисторија: од палеолита до бадарске културе (око 700.000–4000. г. пре н.е.) – започиње линеарни хронолошки след којим се прогресивно до краја књиге нижу и остала, изузев једнаестог, поглавља. Аутори Стан Хендрикс и Пјер Вермерш зналачки нам говоре о ерозији археолошких слојева изазваној Нилом, о културама старијег, средњег, млађег и позног палеолита, о сахарском неолиту, као и о епипалеолиту и неолиту у долини Нила, те халколитској горњо-египатској бадарској култури. Даљим читањем, уз компарацију са енглеским оригиналом, срећемо се и са неким од, нажалост, бројних техничких омашки и пропуста, преводилачких произвољности, непрецизности и грешака у српском издању Оксфордске историје старог Египта. Текст на страни 32 не одговара уметнутом непагинираном ликовном прилогу у боји који следи, као дакле ни текст на страни 33 у односу на оно што видимо на оближњој левој страни. Исти проблем јавља се и код текста на странама 64 и 65 у односу на колор фотографије на табли уметнутој између. Уколико сте навикли на општеприхваћени (такође и у литератури на другим језицима осим енглеског) и устаљени међународни стручни термин за конвенционалне радиокарбон датуме ВР (*before present*), изгледаће вам помало непрепознатљиво „локално стручни” преведени термин п.с. (пре садашњице) (стр. 35). Да се преводилац није доследно држао чак ни те алтернативне терминологије уочавамо на претходној стр. 34, где стоји да би старост одређених артефаката требало проценити „на 400.000–300.000 година”, док у енглеском оригиналу пише 400,000–300,000 ВР. У сличном маниру, превод енглеске речи *burin* српским термином длето (стр. 42), није само пропуст преводиоца, колико недостатак одговарајуће стручне редактуре која би указала на то да *burin* треба превести исправним термином урезивач или граверица (длето је на енглеском *chisel*). Не само термилошка произвољност и нетачност већ и својеврсна недоследност превода уочава се и када се нпр. једна те иста,

три пута поновљена, реч енглеског оригинала, *chert*, преводи на српски са три различита термина: кремен (стр. 49), рожнац (стр. 49, натпис поред слике) и шкриљац (стр. 645, задњи пасус). Рожнац, као седиментна и силицијска стена, био би једини исправан превод, док шкриљац (на енглеском *schist*) спада у метаморфне, дакле сасвим другачије стене. Нажалост, имамо утисак да би детаљна провера целокупног превода у односу на енглески оригинал дала још сличних примера.

Треће поглавље – Накадско доба (око 4000–3200. г. пре. н.е.) – написала је Беатрикс Мидон-Рен (чије је име неодговарајуће преведено као Беатрис Мидан-Рен), иначе енергични дугогодишњи руководилац ископавања у Адаими испред француског Националног центра за научна истраживања. Након краћег прегледа историјата ископавања прединастичких локалитета, износе се подаци о прве две фазе Накада културе у којој се јављају зачеци наступајуће фараонске цивилизације и њене иконографије. Накаду II одликује експанзија ка северу и југу, а гробнице покојника су веће и богатије опремљене. Једна од таквих је и тзв. Осликана гробница у Хијераконполису. Испод цртежа представа из ове гробнице на стр. 83 српског превода пише да је она датована „у фазу Накада I”, док у енглеском оригиналу јасно (и тачно) стоји да је фаза о којој је реч *Naqada Ic* (за неупућеног читаоца ваља напоменути да се ради о разлици од више стотина година). Треће поглавље завршава се излагањем о Маади култури и њеним иностраним везама.

Аутор четвртог поглавља – Настанак египатске државе (око 3200–2686. г. пре н. е.) – је Кетрин Бард са Универзитета у Бостону. У њему се говори о периоду Накада III, Првој и Другој династији, краљевској некрополи у Абидосу, гробницама у Сакари, ширењу ране државе, употреби писма и раним култним средиштима. Проблематика изучавања настанка ране државе у Египту, иначе предмет многих расправа, доживела је у задњих пет година знатан напредак, можда највећи у целој области египатске археологије, што преглед изнет у овом поглављу (да подсетимо, књига је у оригиналу изашла почетком 2000) чини донекле ускраћеним по питању новијих информација, теорија и сазнања.² Збуњујуће делује помало неспретан и поново недоследан превод једне те исте речи у енглеском оригиналу, *label*, као ознака-плочица (стр. 97), плочица-ознака (стр. 98), плочица (стр. 98, ред испод) и ознака (стр. 111). Ради се заправо о натписима на претежно коштаном и дрвеним носачима

² Видети нпр. Hendrickx, S. et al. (eds.), 2004, *Egypt at its Origins. Studies in Memory of Barbara Adams. Proceedings of the International Conference "Origin of the State. Predynastic and Early Dynastic Egypt, Krakow, 28th August – 1st September 2002.* Orientalia Lovaniensia Analecta 138. Leuven, Paris and Dudley, MA: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies. У том смислу додајмо да је 5–8. септембра 2005. у Тулузу одржана велика међународна конференција *Predynastic and Early Dynastic Egypt: Origin of the State*, којом је председавала Беатрикс Мидон-Рен, а међу чијим учесницима се налазио и аутор овог приказа.

који су нитима провученим кроз рупицу били окачени о предмете и имали функцију обележја робе (нпр. садржине, порекла, времена и власништва), етикете, декларације.

Пето поглавље – Старо царство (око 2686 – 2160. г. пре н. е.) – писао је Јаромир Малек. Овај доајен египтологије говори нам о главним карактеристикама периода, великим градитељским подухватима Треће династије, о Четвртој, Петој и Шестој династији, краљевском достојанству и култу, привреди и државној управи, успону бога Реа, Текстовима пирамида и, коначно, о слабљењу и пропасти Старог царства. Није јасно по којој правописној логици су званични називи Старо царство, Први међупериод, Средње царство, Други међупериод, Ново царство итд. у српском преводу писани малим почетним словом. У сличном маниру, уникатна осликана гробница у Хијераконполису једном је писана малим (гробница 100, стр. 82), а други пут великим (Гробница 100, стр. 460) почетним словом. Идентично претходним таблама у боји, текст на стр. 144 српског издања Оксфордске историје старог Египта не одговара уметнутом непагинираном ликовном прилогу који следи, као ни текст на стр. 145 у односу на оно што видимо на страни лево.

Неуважавање или радије непознавање колоквијалног, нужно уједначеног, технички „сувог” и императивно прецизног, професионалног археолошког жаргона уочава се на више примера, и то не само у домену керамике, која генерално чини најчешћи и најбројнији археолошки налаз. Мишљења смо да се о ваљаности, прецизности и (не)доследности превода (наглашеним недостатком потписане стручне редактуре) и код других, знатно комплекснијих, термина такође може расправљати, нпр. *funerary enclosure*/погребни забран (стр. 105), *funerary cult*/посмртни култ (стр. 123), *funerary complex*/гробни комплекс (стр. 128), *funerary models*/фунерарни модел (стр. 183), *funerary equipment*/заупокојна опрема (стр. 466), затим *mortuary complex*/гробни комплекс (стр. 113), *mortuary cult*/посмртни култ (стр. 112), *mortuary cult*/култ мртвих (стр. 115), те *sed-festival*/празник сед (стр. 117), *sed-festival*/сед-јубилеј (стр. 401), итд. Истини за вољу, потоњи примери нису последица само нелиценцираног, алтернативног домаћег преводилаштва, већ и скромног, готово непостојећег, опуса стандардизоване, прецизно објашњене и устаљене стручне египтолошке терминологије на српском језику.³

Пошто би детаљно разматрање одузело превише места, рецимо само да шесто поглавље Ш. Зајдлмајера – Први међупериод (од око 2160. до 2055. г. пре н. е.) – спада међу најзанимљивија у књизи, нагињући

³ Покушај бар делимичне санације проблема представља глосар од преко шездесет енциклопедијски датих одредница у монографији: Andelković, B., i Panić-Štorh, M., 2002, *Staroegipatska zbirka Gradskog muzeja u Vršcu/ The Collection of Egyptian Antiquities in the City Museum of Vršac*. Vršac: Gradski muzej.

својеврсној рехабилитацији овог „мрачног доба”. Седмо поглавље: Ренесанса Средњег царства (око 2055–1650. г. пре н. е.), од Г. Календер, третира теме у распону од споменика Ментухотепа II, до међународне трговине и лоше мумификације. Ж. Бурио се у осмом поглављу – Други међупериод (око 1650–1550. г. пре н. е.) – претежно бави Хиксима, док ауторка деветог поглавља – Осамнаеста династија пре амарнског периода (од око 1550. до 1352. г. пре н. е.) – Б. М. Брајан, поред осталог, говори о градитељским пројектима Тутмосове (III) амбициозне тетке, маћехе и регента, Хатшепсут, краљевским супругама и краљици Тији. У десетом поглављу – Период амарне и позно Ново царство (од око 1352. до 1069. г. пре н. е.) – Ј. ван Дијк обрађује доба фараона Ехнатона, његову „јеретичку” веру, уметност и архитектуру, као и владаре 19. и 20. династије.

Пажњу привлачи иновативно⁴ транскрибовање неких, у нашој археологији, историји и култури, већ деценијама устаљених имена и појмова, нпр. Тутанхамон уместо у српском уобичајеног Тутанкамон (Хафре уместо Кафре [грчки Кефрен] итд.). Нисмо усамљени у ставу да се називи који су ушли у ширу језичку традицију, складно духу језика обично као такви и задржавају, посебно у светлу трајних полемика и знатних недоумица око тачног изговора староегипатског.⁵ Ова напрасна лексичка правоверност несразмерна је истовременом недоследном (нпр. зашто онда *Nekhen* није преведено са Нехен, уместо као Некен, стр. 137?), односно нетачном (нпр. Бокер Тактит, уместо исправног Бокер Тахтит, стр. 41)⁶ транскрибовању неких других имена и појмова.

Једанаесто поглавље – Египат и спољни свет – које је писао И. Шо (аутор и првог поглавља), мада се не можемо сложити са свим изнетим ставовима, такође спада у занимљивија. У њему се говори о расном и етничком идентитету Египћана, иконографији рата, раним иностраним контактима, египатском империјализму. Говорећи о 400 посуда из гроба U-j у Абидосу, аутор каже да се ради о палестинским посудама начињеним за извоз, односно трговачким утицајима на Азију прединастичког египатског владара сахрањеног у поменутој гробници, да би одмах потом поменуо да је у истој гробници нађен и приказ азијатских заробљеника и жена како носе керамичке посуде. Верујемо да експорт и трговину, за разлику од колонијализма, обично не прати и поробљавање. Сада већ по правилу, и у овом поглављу наилазимо на бројне елементе нетачног

⁴ У том смислу видети и недавни превод/редактуру књиге А. Курт, *Стари исџок: од 3000. до 330. године п. н. е.* Београд 2004: Завод за уџбенике и наставна средства.

⁵ Спеловање староегипатских имена, иначе, није стандардизовано ни у енглеском језику.

⁶ На енглеском *Boker Tachtit*. Име овог негевског локалитета пише се и у изворном хебрејском словом *хейт*, које се дакле у том још увек живом језику чита и изговара као х, а не као к.

превода, нпр. оригинално енглеско *mud-brick* никако не може бити опека (стр. 463), већ ћерпич, тј. непечена цигла. Није схватљиво ни како је са енглеског оригинала *400 Palestinian-style vessels* прединастичког периода, око 3200 г. п. н. е., у српском преводу постало „400 посуда у филистејском стилу” (стр. 465), што је термин (на енглеском *Philistines*) који се везује за око два миленијума касније време и сасвим сигурно се не употребљава у праисторијском контексту наше археологије Блиског истока, присутне на Филозофском факултету Универзитета у Београду од академске 1955/56, а у форми катедре од 1968/69. године.

У дванаестом поглављу – Трећи међупериод (1069–664. г. пре н. е.) – Ц. Тејлор даје историјску скицу раздобља које је упркос политичкој децентрализацији, слабљењу привреде, знатном приливу досељеника из Либије и Нубије и другим неповољним чиниоцима, задржало одређену стабилност, док тринаесто поглавље – Позни период (664–332. г. пре н. е.) – аутора А. Б. Лојда, говори о препороду египатске моћи у 26. династији, коју окончава Камбизово освајање Египта. Персијанци владају земљом у два наврата, између којих се одиграо устанак Египћана праћен краћим периодом независности. Ипак, ни ова жестока збивања нису још увек могла нарушити дубок и древан ток египатског културног континуитета. Четрнаесто поглавље – Птолемејски период (332–30. г. пре н. е.) – такође од А. Б. Лојда, започиње инвазијом Александра Великог, који се, протеравши Персијанце, крунише у Мемфису. Мада је грчко-македонска војска првобитно дочекана као ослободилачка, латентна међусобна не-наклоност, поспешена (под амбициозном династијом Птолемеја) скупим војним операцијама, корумпираном администрацијом и бујајућом инфлацијом, временом рађа египатску озлојеђеност, као предзнак урушавања египатске културе у позном Птолемејском периоду. У сенци сјаја фароског светионика, Мусеиона, чувене библиотеке, позоришта, стадиона, раскошних павиљона за најважније госте, многих палата, фестивала и помпе грчко-македонске елите „најспектакуларнијег града хеленистичког света” – Александрије, маса египатског становништва, мукотрпно је, на ивици глади, прокопавала и одржавала канале за наводњавање, уз заморне пољопривредне послове, чинећи основ економије. На самом крају поглавља (стр. 606) видимо две фотографије новчића, на којима, за разлику од оригиналног енглеског издања, као да је начињен „исечак”, очито захваљујући лошој припреми или штампи. Сличан „исечак” претходно смо уочили код слике крчага (стр. 295), наравно целовитог у оригиналном издању.

Петнаесто, уједно и последње поглавље књиге – Римски период (30. г. пре н. е. – 311. г. н. е.) – које је написао Д. Пикок, говори о Египту као провинцији Римског царства, разматрајући администрацију, војску, економију, религију, занате, трговину и демографију. Након изгубљене поморске битке код Акција, пада Александрије, самоубиства Клеопатре VII и убиства њеног сина Птолемеја XV Цезариона, Египат пада под

власт Рима. Жито, злато, гранит и порфир били су међу најексплоатисанијим добрима, којима се могу придодати синкретистичка божанства и култови који су се из Египта ширили Царством. Разумевању текста нажалост не доприноси чудноват превод енглеског *ithyphallic Min* као „ихтиофалични Мин” (стр. 629). Ради се наравно о итифаличном богу Мину.

Неславном збиру озбиљних пропуста, који ће, нажалост, вероватно промаћи недовољно упућеном читаоцу, укључујући и млађе студенте археологије и историје, доприносе и Извори илустрација (стр. 686–689) у којима је наведен извор, али су испуштени бројеви страна на којима се конкретне илустрације налазе (за разлику од енглеског оригинала), па се илустрације (њих око 159) и извори ни на који начин не могу довести у међусобну везу. Исто важи и за Списак мапа и планова (стр. 690) и Списак фотографија у колору (стр. 692–694). У Списку сарадника (стр. 691) нетачно је написано презиме ауторке Б. Мидон-Рен (а не Мидант-Рејнес), док су у садржају на крају књиге погрешно наведени аутори трећег и шестог поглавља (треће поглавље писала је Б. Мидон-Рен, а не С. Хендрикс и П. Вермерш, док је шесто поглавље писао Ш. Зајдлмајер, а не Ј. Малек).

Индекс (стр. 703–741) српског издања Оксфордске историје старог Египта такође садржи бројне непрецизности, у распону од погрешног подвођења појмова (увлачењем/извлачењем редова), нпр. администрација (стр. 703), акултурација, алабастер (стр. 704), бакар (стр. 704), накит (стр. 708) итд., преко нетачне локације одредница, што је иначе основна сврха индекса, нпр. одредница „церемонијални бодеж” (стр. 708) упућује на стр. 282, на којој се ништа слично не налази, па до писања латиничних ћириличним словима, нпр. маџхимои (стр. 710), уместо *tachimoi*, итд.

Конечно, уз препоруку набавке књиге заинтересованима за дату тематику, уколико немају енглески оригинал (сада лако доступан и у неколицини наших књижара), упућујемо похвалу издавачу на избору и публикавању овог вредног дела, уз констатацију да се ангажовањем професионалног преводиоца (што подразумева диплому одговарајуће групе и усмерења Филолошког факултета), уз витално неопходну (и потписану) вишеструку уже стручну редактуру нивоа доктора наука,⁷ ваљанију лектуру и коректуру и занатски умешније техничко уређење, прво српско издање ове изванредне књиге несумњиво могло и морало учинити тачнијим и бољим.

Бранислав Анђелковић

Филозофски факултет, Београд

⁷ Књига коју је радило 14 аутора, од којих је сваки експерт у свом домену, покрива широк хронолошки и културни спектар прединастичког, династичког, птолемејског и римског периода.